

شناخت علل انحراف و گروه‌های منحرف

در پنج سوره نخست قرآن کریم

اعظم خطیبی*

کرم سیاوشی**

چکیده

این پژوهش به توصیف علل انحراف و گروه‌های منحرف از دیدگاه قرآن کریم با رویکرد جامعه‌شناختی می‌پردازد تا از این طریق، راهکارهای کاربردی را در پیشگیری از رفتارهای منحرف بیابد. روش پژوهش توصیفی و نوع آن کاربردی است. نمونه پنج سوره نخست قرآن است و روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای است. نتایج نشان داد در سوره‌های بررسی شده، ۲۷/۷۸٪ آیات به منحرفان اختصاص یافته است و قرآن کریم اعتقادات غیرتوحیدی و گزینش راه‌های زندگی غیرالهی را عامل انحرافات برمی‌شمارد. شناخت و کسب آگاهی از علل ریشه‌ای انحرافات و تلاش برای داخل کردن دین در همه ابعاد زندگی اجتماعی در سطوح خرد و متوسط و کلان، می‌تواند از کج‌رفتاری‌ها جلوگیری کند، زیرا پیامدهای رفتار منحرفان از منظر قرآن، شباهت بسیاری به پیامدهای رفتار منحرفان در عصر مدرن دارد که ضرورت رجوع به قرآن را توجیه می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: معیارهای قرآن، انحراف، منحرفان، پنج سوره نخست.

۱. مقدمه

۱.۱ طرح مسئله

شناخت علل انحراف از دیدگاه قرآن و دسته‌بندی گروه‌های منحرف بر اساس آن، نوعی

* استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول) azamkh48@pnu.ac.ir

** استادیار دانشگاه بوعلی سینا karam.siyavoshi@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۳/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۵/۲۴

نواندیشی در حوزه انحرافات اجتماعی است، زیرا در حوزه آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی، بسیاری از جامعه‌شناسان ایرانی و خارجی قلم‌فرسایی کرده و مسائل و آسیب‌ها و منحرفان را از منظر جامعه‌شناسی بررسی کرده‌اند که به دلیل محدودیت مکانی، فقط می‌توان به تعداد اندکی از آنها اشاره کرد. علل و سطح انحرافات از منظر جامعه‌شناسان نیز یکسان نیست؛ برخی به عوامل ساختاری و در سطح کلان (مانند مارکس، دورکیم)، برخی به عوامل فردی و در سطح خرد (ساترلند، بلومر و گافمن) و برخی به عوامل در سطح متوسط (مانند مرتن) اشاره کرده‌اند. برخی از جامعه‌شناسان کلاسیک، عامل اقتصادی را ریشه تضاد طبقاتی و مشکلات جامعه می‌دانند؛ مثل مارکس و برخی مانند ماکس وبر دیوانسالاری را حصار انسان‌ها برمی‌شمارد. پارسنز انحراف را ناموزونی بین اطلاعات و انرژی در نظام سیبرنیکی برمی‌شمارد. زمانی که بین خرده‌نظام اعتقادی و فرهنگ با خرده‌نظام اقتصادی در نظام کنش اجتماعی، شکافی عمیق به وجود می‌آید، به گونه‌ای که اطلاعات بیش از حد و متناقض باعث خفگی کنشگران می‌گردد، انحرافات شکل می‌گیرد. جامعه‌شناسان معاصر و مدرن مانند آلتوسر، پولانزاس، گرامشی، به عوامل اقتصادی، سیاسی و فرهنگی توجه کرده‌اند (ریتزر، ۱۳۷۴؛ توسلی، ۱۳۷۰؛ آرون، ۱۳۷۰؛ شارع‌پور، ۱۳۸۶؛ تنهایی، ۱۳۷۹). دورکیم (Durkheim) عامل نابهنجاری و آنومی را فردگرایی و تزلزل در وجدان اخلاقی جامعه ذکر می‌کند. به نظر او، «جنایت در واقع تعیین‌کننده مرزهای وجدان اجتماعی و اخلاق جمعی است و جنایت با وجدان جمعی بستگی دارد» (محسنی تبریزی، ۱۳۸۳: ۱۳). همچنین، از منظر برخی از جامعه‌شناسان، هنجارشکنی و کنترل اجتماعی با اعتقادات دینی شکل گرفته است^۱ (شیخاوندی، ۱۳۸۴: ۱۶۱-۱۸۸).

بسیاری از جامعه‌شناسان داخلی و خارجی در دوران معاصر و عصر مدرن نیز به طور خاص به موضوع آسیب‌ها و انحرافات و مسائل اجتماعی پرداخته‌اند که به برخی از آنها اشاره می‌شود. در ایران جامعه‌شناسانی مانند (احمدی، ۱۳۸۴؛ صدیق سروستانی، ۱۳۸۶؛ رفیع‌پور، ۱۳۷۸؛ فرجاد، ۱۳۶۹؛ شیخاوندی، ۱۳۸۴؛ کمالی، ۱۳۸۵؛ عبدی، ۱۳۶۷؛ مظلوم خراسانی، ۱۳۸۱؛ سیف‌الهی، ۱۳۸۱؛ ...) و خارج از ایران جامعه‌شناسانی مانند (Douglas and Waksler, 1982; Clinard and Robert, 1995; Becker, 1973; Akers, 1968; Sutherland, 1966 and 1983; Mertom and Nisbet, 1976; Downes and Rock, 1998). اما، بسیاری از آنها شرایط و عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیطی را مهم‌ترین

علل بروز انحرافات برمی‌شمارند. کمتر اندیشمند اجتماعی به علل اعتقادی و باورهای ریشه‌ای دینی اشاره کرده‌است. به همین دلیل، با رجوع به قرآن می‌توان علت اصلی انحرافات و نابهنجاری‌ها را از منظر دینی مورد مذاقه قرارداد. همچنین، امروز نیاز به نواندیشی با تأکید بر قرآن کریم در حوزه جامعه‌شناسی، بیش از هر زمان دیگری ضروری است، زیرا تحولاتی چون ازجاکنندگی (Embeddedness) زمان و مکان (Giddenz, 1990: 21؛ کسل، ۱۳۸۳: ۴۴-۴۶)، هجمه اطلاعات و ارتباطات، تشکیل دهکده جهانی و شکل‌گیری جامعه جهانی و نابرابری‌های اقتصادی (Wallerstein, 1974 and 1979)، جامعه انسانی را شاهد ظهور و بروز مسائلی کرده که انسان را مات و مبهوت در حل آنها و در چرخه نابرابری‌های سیاسی (Furtado, 1984؛ Cardoso, 1972؛ Munck, 1986) سرگردان و ناتوان کرده‌است. این نابسامانی‌ها از عوامل مهم شکل‌گیری خرده‌فرهنگ‌هایی مانند دسته (Gang)، باند، گروه‌های وندال^۲ (محسنی تبریزی، ۱۳۸۳) و بزهکاری و ... است، زیرا انسان امروز از منظر مارکوزه، تک‌ساختی^۳ (تنهایی، ۱۳۷۹: ۲۵۱-۲۵۴) است و در گیرودار ساخته‌های صنعتی خود تنها به منافع اقتصادی می‌اندیشد و فراموش کرده راهنمایی بزرگ، برای نظم‌بخشی به زندگی او نازل شده‌است. نشناختن ریشه حقیقی انحرافات با فاصله گرفتن از منبع وحی، خود می‌تواند انحراف دیگری باشد که انسان را در گمراهی مضاعفی قرار دهد.

از آن جایی که زندگی سراسر حل مسئله است (پوپر، ۱۳۸۳)، انسان با رجوع عالمانه به کتاب آسمانی، می‌تواند با شناختی که به دست می‌آورد، بکوشد تا شکاف به وجود آمده از کناره‌گیری از اعتقادات دینی را پر کند و به کمال و سعادت خود و جامعه با هم بیندیشد و برای فردایی روشن و سعادت‌مندانه‌تر برنامه‌ریزی کند. این انسان دیگر انبوهه تنها (Lonely Crowd) (ساروخانی، ۱۳۷۱: ۵۴) نیست که در ازدحام‌ها گم شود، زیرا با اندیشه و استعانت از کتاب خدا و مدیریت خلاق و سازنده توانمندی‌ها، برای زندگی جمعی سعادت‌مندانه‌اش طرحی روشن دارد.

بنابراین، پرسش اصلی پژوهش این است که از منظر قرآن کریم، علل شکل‌گیری انحرافات چیست و گروه‌های منحرف کدام‌اند؟ آیا شباهتی بین آثار کج‌رفتاری‌های منحرفان از منظر قرآن با تأثیرات کج‌رفتاری‌های عصر مدرن وجود دارد؟ با پاسخ به این پرسش، در دنیای جامعه‌شناسی فضای دیگری باز می‌شود و نقش حساس جامعه‌شناسی در بررسی چالش‌ها از منظر اعتقادات دینی، واقع‌بینانه‌تر معرفی می‌گردد.

۲.۱ اهداف

۱. شناخت علل انحرافات در سوره حمد؛ ۲. شناخت گروه‌های منحرف در چهار سوره نخست قرآن کریم بعد از حمد؛ ۳. ارائه راهکارهای کاربردی در پیشگیری از رفتارهای ضد اجتماعی با تأکید بر یافته‌های قرآنی.

۳.۱ پرسش‌ها

بر اساس معیار انتخاب راه زندگی، گروه‌های منحرف در سوره‌های بقره، آل عمران، نساء و مائده کدام‌اند؟

علل فردی رفتارهای انحرافی منحرفان کدام است؟

علل اجتماعی رفتارهای انحرافی منحرفان کدام است؟

رفتارهای انحرافی منحرفان چه پیامدهایی برای جامعه دارد؟

چه رابطه‌ای بین پیامدهای رفتارهای منحرفان در قرآن با پیامدهای رفتاری منحرفان در

عصر مدرن وجود دارد؟

چه راهکار کاربردی برای پیشگیری از کج رفتاری‌ها با استناد به قرآن کریم وجود دارد؟

۲. مباحث اصلی

۱.۲ مبانی و چارچوب نظری

در بررسی گروه‌های منحرف از منظر جامعه‌شناسی، می‌توان از مدل ساختارگرایان کارکردی و به‌ویژه گروه‌های ناهمنوا در نظریه حد متوسط مرتن استفاده کرد. در این نظریه، ۴ گروه ناهمنوا با معیارهای جامعه وجود دارد که می‌توان آنها را به نوآوران، گوشه‌نشین‌ها، آداب‌پرستان و در نهایت شورشیان دسته‌بندی کرد (صدیق سروسستانی، ۱۳۸۶؛ احمدی، ۱۳۸۴؛ تنهایی، ۱۳۷۹؛ گیدنز، ۱۳۸۰؛ شیخاوندی، ۱۳۸۴). ریشه این دسته‌بندی را مرتن در هنجارها و ساختارهای اجتماعی جست‌وجو می‌کند.

اما، قرآن موضوع را عمیق‌تر می‌بیند. به عوامل پهن دامنه‌مانند ارزش‌ها و باورها و اعتقادات اشاره می‌کند که به اختصار ارائه می‌شود.

در قرآن کریم دو معیار برای دسته‌بندی گروه‌ها وجود دارد که عدول از آنها به انحراف و شکل‌گیری گروه‌های منحرف منجر می‌شود.

الف) اعتقاد و باور به توحید و نبوت: در جهان واقعی، هر انسانی یا اهل کتاب است که در این صورت به خدا و کتاب آسمانی و پیامبر خدا/ایمان دارد و یا کافر است و به خدا و هیچ کتاب آسمانی ایمان ندارد. پنج دین و پیامبر صاحب کتاب آسمانی و شریعت مانند ادیان ابراهیم، نوح، موسی، عیسی و محمد(ص)، از ادیان بزرگ آسمانی در قرآن کریم هستند. حال اگر افرادی هیچ‌یک از ادیان آسمانی را نپذیرند و اما خدا را قبول داشته‌باشند، از نظر قرآن کریم مشرک هستند^۴ (مکارم شیرازی، ۱۳۶۶؛ بقره: ۶۲؛ حج: ۱۷؛ مائده: ۶۹). گروهی از انسان‌ها با پذیرفتن معیار خداابوری و ایمان، هدایت می‌یابند و عده‌ای با نپذیرفتن این معیار، در گروه منحرفان از منظر قرآن قرار می‌گیرند؛ مثلاً، مؤمنان با مشرکان و کافران هم‌نوا نیستند.

ب) معیار انتخاب راه: معیار دیگری که می‌توان در قرآن به آن توجه کرد، به استناد سوره مبارکه حمد^۵، گروه‌هایی وجود دارند که یا راه را درست انتخاب کرده و در مسیر حق و حقیقت هستند که از آنها تعبیر به هدایت‌یافتگان شده است (انعمت علیهم) و یا با راه خدا سر دشمنی و خصومت دارند؛ (مغضوب علیهم) یعنی، مورد غضب خدا هستند و درست برعکس مسیر حق هستند^۶ و یا اینکه خدا و رسول را قبول دارند، اما راه را گم کرده و به بیراهه می‌روند (ضالین). قرآن این گروه را گمراهان می‌نامد. سپس، در سوره‌های بعدی به توصیف ویژگی‌های آنها می‌پردازد. بر اساس این معیار، گروه‌های انسانی در قرآن کریم سه دسته می‌شوند که در جدول ۱ خلاصه شده است.

جدول ۱. گروه‌های انسانی در قرآن کریم

هم‌نواگرایان با معیارهای قرآنی	ناهم‌نواگرایان با معیارهای قرآنی	معاندان و دشمنان معیارهای قرآنی
▼	▼	▼
نعمت‌داده‌شدگان: در راه حق هستند	گمراهان: راه‌گم‌کردگان هستند	غضب‌شدگان: برگزیدگان راه غیرحق هستند

هریک از این سه گروه نیز بر اساس ویژگی‌ها، اعمال و کارهایی که انجام می‌دهند، به زیرگروه‌هایی دسته‌بندی می‌گردند. هر یک نیز دارای کارکرد و نقش‌هایی هستند که بر مبنای آن، شیوه زندگی (Life style) آنها شکل گرفته و خرده‌فرهنگ‌ها (Subcultures) را می‌سازند.

قبل از ورود به بحث بعدی، نخست باید ریشه انحرافات را شناخت. در آیه ۳۴ بقره، خداوند به آدم امر می‌فرماید که فرشته‌ها را از حقایق اسماء آگاه سازد.

۲۴ شناخت علل انحراف و گروه‌های منحرف؛ در پنج سوره نخست قرآن کریم

پس از آگاه شدن، امر می‌فرماید که در برابر آدم سجده کنند. فرشته‌ها با آگاه شدن از حقایق، همگی در برابر حضرت حق تسلیم شده و در برابر آدم به سجده افتادند. اما ابلیس^۷ از این سجده امتناع کرد و رانده درگاه خداوند شد. این عمل ابلیس، اولین نافرمانی با امر الهی است (شیخاوندی، ۱۳۸۴: ۱۶۱-۱۸۸).

در آیه ۳۵ بقره، نخستین تربیت قرآنی با این جمله آغاز می‌شود که: «هرآنچه می‌خواهید بخورید اما به این درخت ممنوعه نزدیک نشوید». این آیه، نخستین نهی خداوند بر آدم و همسرش است (همان‌جا).

خداوند می‌فرماید: ابلیس از هر فرصتی برای فریب و گمراهی شما استفاده می‌کند تا آسایش را از شما و فرزندان شما بگیرد. نهی خداوند برای سعادت و رفاه انسان است، زیرا عبادت انسان چیزی بر قدرت او نمی‌افزاید، اما سعادت انسان را تضمین می‌کند.

با خوردن از میوه ممنوعه، «اولین انحراف در تاریخ زندگی انسان شکل می‌گیرد» و از ستمکاران شدند؛ ستمکارانی که ستم بر خودشان کردند. پیامد این ستم، دشمنی بعضی از فرزندان آدم بر بعضی دیگر شد (بقره: ۳۶). در عصر مدرن نیز دشمنی‌ها در قالب «خرده‌فرهنگ‌های منحرف» مانند فرقه‌ها، باندها، دسته‌های تبهکار و قلدری‌های قدرتمندان، احزاب و مکاتب انحرافی و ... رخ می‌نماید.

۱.۱.۲ علل انحرافات در سوره بقره

در سوره بقره، خونریزی و بیرون‌راندن گروه ضعیف از دیار خود و ستم بر ضعیفان، پشتیبان یکدیگر بودن در ستم بر ضعیفا، حسادتی که به قتل گروهی منجر شود (بقره: ۸۴-۸۷)، همچنین نافرمانی از امر خداوند در پذیرش پیامبر اسلام پس از تأکید پیامبران و کتب آسمانی قبل از اسلام که مژده آمدن او را داده بودند (بقره: ۸۹) نیز از انحرافات نابخشودنی است. این آیه خط ولایت را نیز نشان می‌دهد. رد ولایت حقه پیامبران مساوی با لعن و غضب و کفر و عناد است. گروهی که غضب شده‌اند و معیارهای قرآنی را نمی‌پذیرند و کافران که دشمنان خدا، پیامبران و فرشتگان و جبرئیل و میکائیل هستند، و سحرآموزان (بقره: ۱۰۲) که بین زن و شوهر جدایی می‌افکنند، همگی از منحرفان و رفتارهای آنها از علل انحرافات و گمراهی است.

۲.۱.۲ منحرفان از منظر قرآن چه کسانی هستند؟

از منظر قرآن کریم، منحرفان کسانی هستند که اعمال انحراف‌آمیز انجام داده، اغتشاش و

بی‌نظمی و تفرقه را در جامعه تسری می‌بخشند. جهودان و ترسایان^۱ (مکارم شیرازی، ۱۳۶۶: ۱/ حمد: ۷) نیز منحرفانی بودند که راهی بر خلاف شریعت اسلام برگزیده و یا راه خدا را بر دوستان اسلام و قرآن سد می‌کردند.

از منظر جامعه‌شناسان، منحرفان کج‌رفتارانی هستند که انحرافات و آسیب‌های اجتماعی (Social Deviance) (احمدی، ۱۳۸۴؛ صدیق سروستانی، ۱۳۸۶) و انحرافات جامعه‌وی (Societal Deviance) (شیخ‌آوندی، ۱۳۸۴) را به وجود می‌آورند. در زمان فعلی، سدکنندگان راه حقیقت کسانی هستند که با اعمال وندالیسم (محسنی تبریزی، ۱۳۸۳) اغتشاشات را رقم‌زده و با ادعای نظم نوین جهانی (ریتزر، ۱۳۷۴: ۲۴۷-۲۵۲؛ والرشتاین، ۱۹۷۴) به چپاول و غارت منابع کشورهای ضعیف پرداخته و عامل هرج‌ومرج و بی‌نظمی در جوامع می‌شوند.

قرآن کریم در سوره بقره، ریشه بسیاری از مفاسد اجتماعی را در نفاق و دورویی می‌داند. منافقان همان گروهی هستند که خدعه می‌کنند و همه حقایق را به سنخیه گرفته و کتمان می‌کنند، اما بیانات زیبا و حق‌به‌جانبی دارند که گاهی موجب فریب اهل ایمان شده و از این طریق خشم خدا را نیز برمی‌انگیزند. اینان منحرفان واقعی هستند که خود به شاخه‌های دیگری دسته‌بندی می‌گردند. در جدول ۱، ویژگی گروه منافقان آورده شده و سپس در جدول ۲، کل گروه‌های منحرف به تصویر کشیده شده‌است.

جدول ۲. توزیع آماری ویژگی‌های منافقان در سوره بقره (۲۸۶ آیه)

درصد	فراوانی	پیامدها برای جامعه	سوره/ آیه	چرایی انحراف		ناهم‌نواگرا
				اجتماعی	فردی	
۶۳۰	۱۸	شیطان‌پرستی، فساد در جامعه، به اسم اصلاح، فرورفتن جامعه در تاریکی و تیرگی نفاق	بقره/ از آیه ۸ تا ۲۰ و ۷۵ تا ۷۷ (و گروهی از یهودان) ۷۹	خدعه، نیرنگ، فریب اهل ایمان، تظاهر به ایمان، همدستی با شیاطین، زیانکاری در تجارت، همراهی، انکار عذاب خدا بر خود	مریض بودن دل، بی‌خردی، خریدار گمراهی، ندیدن راه از چاه و حق از باطل، کر و گنگ و کور = بی‌بصیرتی، نسبت چهل به خدادادن	منافقان

همان‌طور که مشاهده می‌شود، ۱۸ آیه معادل ۶/۳۰٪ در سوره بقره، به معرفی ویژگی‌های منافقان می‌پردازد که درصد بالایی را به خود اختصاص داده است.

۳. روش تحقیق

رویکرد پژوهش، جامعه‌شناختی و نوع روش آن توصیفی و ابزار گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است. جامعه آماری، کل سوره‌های قرآن و حجم نمونه به دلیل اقتصاد مکانی و زمانی، پنج سوره نخست قرآن کریم است. در سوره حمد سه گروه بزرگ بر اساس معیار انتخاب راه معرفی شده‌اند و ۴ سوره بقره، آل عمران، نساء و مائده بزرگترین سوره‌ها هستند که تقریباً ۶ جزء قرآن را تشکیل می‌دهند و به همین دلایل گزینش شده‌اند.

۴. یافته‌ها

۱.۴ گروه‌های منحرف در سوره بقره

در سوره بقره، ۸۱ آیه به معرفی ۱۱ گروه منحرف می‌پردازد. این گروه‌ها و آیة‌های مرتبط به آنها در جدول ۳ خلاصه شده‌است. همچنین، به علل فردی و اجتماعی و پیامدهایی که وجود این گروه‌ها برای جامعه دارد نیز به اختصار اشاره شده‌است.

جدول ۳. توزیع آماری ویژگی‌های منحرفان و آسیب‌ها در سوره بقره (۲۸۶ آیه)

درصد	فراوانی	پیامد غالب شدن رفتارهای این گروه‌ها برای جامعه ^۹	آیه	چرایی انحرافات		علل پیامد منحرفان
				اجتماعی	فردی	
۸۰۴	۲۳	عدم هدایت، ضرر در تجارت مانند در تاریکی کر و گنگ و کورشدن به حقایق فساد در زمین حق‌ناشناسی و	۹۰، ۳۹، ۸، ۶، ۹۹، ۹۸، ۹۳، ۹۱، ۱۷۱، ۱۶۲، ۱۰۲، ۱۹۲، ۱۹۱، ۱۷۲، ۲۱۲، ۲۱۱، ۱۹۳، ۲۵۱، ۲۵۰، ۲۱۷، ۲۸۷، ۲۶۴	تکذیب آیة‌های خداوند (تکذیب راهنما و ولی خداوند)، عنادورزی با حق و انبیا، انفاق با ریا و خودنمایی و آزار و اذیت	قادر به فهم حقایق نیستند، حسودند، دشمن فرشته‌ها هستند، کر و گنگ و کورند.	کافران
۶۶۴	۱۹	پیروی از شیطان، حریص در مال‌اندوزی،	از آیه ۸ تا ۲۰ و ۷۴ تا ۷۶، ۲۰۳، ۲۰۴	خدعه و نیرنگ و فریب اهل ایمان و تظاهر به ایمان و همدستی با شیاطین	دل‌هایشان مریض است و بی‌خردند و خریداران گمراهی‌اند.	منافقان

اعظم خطیبی و کرم سیاوشی ۲۷

۱/۳۹	۴	تمسخر دین و مؤمنان،	۲۰۶، ۲۰۵، ۱۲، ۱۱	فساد در زمین به بهانه اصلاح	فاقد شعور و خردند	مفسدان
۱/۰۴۸	۳	قتل و کشتار انبیا و مؤمنین،	۱۴۲، ۶۷، ۱۳	شیوع جهل و نادانی	بصیرت ندارند	سفهاء، احمق
۱/۰۴۸	۳	ایجاد ناامنی، بی‌نظمی و نابسامانی	۸۷، ۱۴، ۱۳	تمسخر مؤمنان / به دنبال تجارت	همراهی با شیطان می‌کنند.	گمراهان حق
۱/۳۹	۴		۱۰۰، ۸۵ و ۸۳، ۲۷	پیمان و عهد خدا را می‌شکنند. آنچه خداوند امر به پیوند فرموده، قطع می‌کنند. زیانکارانند.		فاسقان
۱/۳۹	۴		۱۴۰، ۱۲۱، ۶۵، ۶۴	کافران به کتاب حق، قطع رحم کنندگان، فساد در بین اهل زمین	حق ناشناسان هستند.	زیانکاران
۴/۸۹	۱۴		۹۵، ۹۲، ۶۰، ۵۹، ۱۲۳، ۱۱۴، ۹۶، ۱۹۰، ۱۵۰، ۱۴۶، ۲۵۵، ۲۴۶، ۲۲۹، ۲۵۸	عدم پذیرش پیشوایی خلیفه خدا، حریص به اموال دنیا، کشتن انبیا، منع کننده از مساجد، روی گردان از جهاد، انفاق نکردن، ادعای خدایی کردن	ناصالح و ناشایست هستند.	ستمکار
۰/۳۵	۱		۱۳۰	پشت کنندگان به آیین ابراهیم		ناکسان
۱/۷۵	۵		۱۶۷، ۱۶۶، ۹۱، ۱۹۱، ۱۶۸	شرک به خدا		مشرکان
۰/۳۵	۱		۲۰۹	سرپیچی از راهنمای الهی		خطاکاران
۲۸/۳۲	۸۱			جمع		

۲۸ شناخت علل انحراف و گروه‌های منحرف؛ در پنج سوره نخست قرآن کریم

در سوره مبارکه بقره، ۸۱ آیه معادل ۲۸/۳۲ درصد راجع به گروه‌های منحرف و علل فردی و اجتماعی و پیامدهای این ویژگی‌ها برای جامعه بحث می‌کند.

۲.۴ توصیف منحرفان در سوره آل عمران

در سوره آل عمران، ۵۱ آیه به معرفی ۸ گروه منحرف می‌پردازد. این گروه‌ها و آیه‌های مرتبط به آنها در جدول ۴ خلاصه شده است.

جدول ۴. توزیع آماری گروه‌های منحرف در سوره آل عمران (۱۹۹ آیه)

درصد	فراوانی	پیامد غالب شدن رفتارهای این گروه‌ها برای جامعه	آیه	چرایی انحرافات		علل و پیامد منحرفان
				اجتماعی	فردی	
۱۶/۰۸	۳۲	رواج آیین و اعتقاداتی غیر از اسلام در جامعه	۹، ۱۱، ۳	تکذیب آیه‌های خداوند (تکذیب راهنما و ولی خداوند)، کشتن انبیا و مؤمنان،	قادر به فهم حقایق نیستند؛ حسودند؛ دشمن فرشته‌ها هستند؛ کر و گنگ و کورند؛ سیه‌روی هستند.	کافران
		کشتن انبیا و مؤمنین و ایجاد ناامنی در جامعه	۵۵، ۳۲، ۵۶، ۶۱	روى گردانی از اطاعت خدا و رسول، مجادله درباره عیسی،		
		دنیاپرستی و مال‌اندوزی	۸۷، ۹۰، ۹۱، ۹۴	گزینش دین غیرحق، برخورداری از لعنت خداوند،		
		شیوع نیرنگ و فریب و خدعه در جامعه	۹۷، ۹۸، ۱۰۱، ۱۰۶	نسبت دروغ بر خدا، صرف مال برای پیشرفت دنیایی،		
		فساد در زمین	۱۱۶	درصد نابودی		
		انکار ولایت و پیشوایی	۱۱۷، ۱۲۷	اسلام		
		خداوند و جانشینان او بر زمین	۱۳۱، ۱۴۱، ۱۴۷			

اعظم خطیبه و کرم سیاوشی ۲۹

		یاری طلبیدن از کافران و از شیطان	۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۶			
۴/۰۲	۸		اشاره غیر مستقیم به منافقان. آیات ۷۲، ۷۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۵۶، ۱۶۷ و ۱۷۳ و ۱۸۱	خدعه و نیرنگ و فرباب اهل ایمان و تظاهر به ایمان و هم‌دست شیاطین	مریض بودن دل‌هایشان و بی‌خرد و خریداران گمراهی هستند.	منافقان
۰/۵۰	۱		۶۳	فساد در زمین به بهانه اصلاح	فاقد شعور و بی‌خردند.	مفسدان
۰/۵۰	۱		۹۰، ۱۴	پیرو هوای نفس، کفر بعد از ایمان	همراهی با شیطان می‌کنند.	گمراهان از راه حق
۰/۵۰	۱		۸۲	روی گردانی از حق		فاسقان
۱/۵۱	۳		۱۴۹، ۱۱۰	اختیار دینی غیر از اسلام، یاری از کافران	حق‌ناشناسان هستند.	زیانکاران
۲/۰۱	۴		۱۲۸، ۵۷، ۱۹۲، ۱۴۰	نپذیرفتن پیشنهادی خلیفه خدا، کافر پیشه	ناصالح و ناشایست هستند.	ستمکار
۰/۵۰	۱		۱۳	ناامنی در جامعه، ایجاد هراس	حس کینه‌توزی دارند.	جنگجویان کافر
۲۵/۶۳	۵۱			جمع		

در این سوره، ۵۱ آیه معادل ۲۵/۶۳ درصد، راجع به گروه‌های منحرف و علل فردی و اجتماعی و پیامدهای این ویژگی‌ها برای جامعه بحث می‌کند.

۳۰ شناخت علل انحراف و گروه‌های منحرف؛ در پنج سوره نخست قرآن کریم

۳.۴ توصیف گروه‌های منحرف در سوره نساء

در سوره مبارکه نساء، ۵۸ آیه به معرفی ۴ گروه منحرف می‌پردازد. این گروه‌ها و آیه‌های مرتبط به آنها در جدول ۵ خلاصه شده است.

جدول ۵. توزیع آماری گروه‌های منحرف در سوره نساء (۱۷۶ آیه)

منحرفان	چرایی انحرافات		سوره / آیه	ویژگی‌های جامعه	فراوانی	درصد
	فردی	اجتماعی				
کافران	می‌ورزند، کلمات خدا را تغییر می‌دهند، حسادت می‌ورزند، راهزن دین هستند.	وادار کردن مردم به بخل‌ورزی، تمسخر پیامبر و رفتار بی‌ادبانه با پیامبر اسلام، حسادت به مردم و راهزنی دین، جهاد در راه شیطان، اعتراض و بهانه‌جویی برای نرفتن به جنگ، نسبت زحمت را به پیامبر دادن، تزلزل در بین ایمان و کفر، رباخواری و حرام‌خوری، سد کردن راه خدا، ظلم	نساء / ۳۷، ۴۶، ۵۳ و ۵۴ و ۵۵ و ۵۶، ۷۶، ۷۷ و ۷۸، ۸۹، ۹۰، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۶۱، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰	تزلزل در اعتقادات دینی آحاد جامعه، ناامنی، رواج رفتارهای نامناسب و منفور مانند رباخواری، حرام‌خواری و ظلم و تعدی به دیگران، قدرت‌طلبی، نفاق و دورنگی، سستی در اعمال واجبات، رواج بی‌شرمی و بی‌حیایی	۲۱	۱۱/۹۳
منافقان	خودنمایی می‌کنند، ادعای نیک‌نفسی دارند.	انفاق به ریا، ناپاکی در عمل، منع مردم از گرویدن به رسول خدا، غیبت در جهاد، حریص در جمع‌آوری منافع، دوست کافران، تمسخرکنندگان مؤمنان، حریص در اخذ غنیمت، مکر و حيله با خدا، بی‌میل به نماز، دودل و مردد.	نساء / ۳۸، ۴۹، ۶۱ تا ۶۵ به صورت تلویحی به منافقان خطاب می‌کند ۷۲ تا ۷۳، ۷۸، ۸۸، ۸۹، ۹۱، از ۱۳۸ تا ۱۴۵	نفاق و دورنگی، سستی در اعمال واجبات، رواج بی‌شرمی و بی‌حیایی	۲۳	۱۳/۰۷
مشرکان	بت‌پرست هستند.	عهد با کافران	نساء / ۵۱	بی‌شرمی و بی‌حیایی	۱	۰/۵۷
خیانتکاران	از خدا شرم نمی‌کنند.	شرم از مردم	۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹	بی‌حیایی	۳	۱/۷۰
جمع						
					۵۸	۳۲/۹۵

در این سوره، ۵۸ آیه معادل ۳۲/۹۵ درصد آیات، راجع به گروه‌های منحرف و علل فردی و اجتماعی و پیامدهای این ویژگی‌ها در جامعه بحث می‌کند.

۴.۴ توصیف گروه‌های منحرف در سوره مائده

در سوره مبارکه مائده، ۳۵ آیه به معرفی ۸ گروه منحرف می‌پردازد. این گروه‌ها و آیه‌های مرتبط به آنها در جدول ۶ خلاصه شده است.

جدول ۶. توزیع آماری گروه‌های منحرف در سوره مائده (۱۲۰ آیه)

درصد	فراوانی	پیامد غالب شدن رفتارهای این گروه‌ها برای جامعه	آیه	چرایی انحرافات		منحرفان
				اجتماعی	فردی	
۱۳/۳۳	۱۶	رشد بی‌تقوایی و بی‌ایمانی، تزلزل در انجام فرایض دینی ازدیاد فقر و پیمان‌شکنی،	۱۰، ۱۲، ۱۷، ۳۶، ۴۱، ۴۴، ۵۴، ۵۷، ۶۷، ۶۸، ۷۲ و ۷۳، ۸۶، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۱۰	اقامه نکردن نماز و نپرداختن زکات، دادن قرض با ربا، پیمان‌شکنی، مسیح را خدا دانستن، فروش آیات الهی به بهای اندک، تکذیب امامت علی (ع)، قائل به خدایی مسیح، قائل به سه خدا، تکذیب‌کنندگان آیات الهی، سؤال از چیزهایی که صلاح نیست و کافر شدن به آنها، بی‌عقلان.	آیات الهی و رسالت عیسی (ع) را تکذیب کردند.	کافران
۲/۵	۳	تکذیب امامت، تفرقه و نفاق، جنگ،	۴۱، ۶۱، ۶۲	فتنه، خوردن حرام و بدکاری پیشه‌ساختن	ایمان زبانی و کفر قلبی دارند.	منافقان
۰/۸۳	۱	و نفاق، جنگ،	۶۴	فساد در زمین و جنگ با مسلمانان		مفسدان
۵/۸۳	۷	برادرکشی، شیطان‌پرستی	۲۵، ۲۶، ۴۷، ۴۹، ۵۹، ۸۱، ۱۰۸	قوم نافرمان بنی اسرائیل، خلاف حکم خدا رفتار کردن، دوستی با کفار، کتمان شهادت در وصیت‌نامه	فرمان الهی را نمی‌برند؛ کتاب خدا را تصدیق نمی‌کنند.	فاسقان

۳۲ شناخت علل انحراف و گروه‌های منحرف؛ در پنج سوره نخست قرآن کریم

۲/۵	۳		۳۰، ۲۱ ۵۳	نقض تعهد و فرمان الهی، برادرکشی، سوگند بسیار توأم با نفاق	پشت‌کننده به حکم خدا هستند؛ پیرو هوای نفس هستند؛ اعمالشان محو می‌شود.	زیانکاران	
۲/۵	۳		۴۴، ۲۸ ۵۰	برادرکشی (قابیل بر هابیل)، خلاف حکم خدا رفتار کردن، دوست گرفتن اهل یهود و نصاری	اهل جهنم هستند.	ستمکار	
۰/۸۳	۱		۵۲	عوام‌فریبی و نفاق	مسلمان ظاهری هستند	نادمین	
۰/۸۳	۱		۶۰	بندگی شیطان و وا گذاشتن امر خداوند	لعن و مسخ‌شدگان به بوزینه و خوک هستند.	گمراهان	
۲۹/۱۷	۳۵	جمع					

در سوره مبارکه مائده، ۳۵ آیه معادل ۲۹/۱۷ درصد آیات، راجع به گروه‌های منحرف و علل فردی و اجتماعی و پیامدهای شیوع این ویژگی‌ها در جامعه بحث می‌کند. توزیع آماری گروه‌های منحرف در ۴ سوره ذکر شده بر اساس سوره حمد به دو دسته بزرگ مغضوبین و ضالین، به شرح زیر در جدول ۷ خلاصه می‌شود.

جدول ۷. توزیع آماری گروه‌های منحرف بر اساس توصیف سوره حمد

ش.ج	گروه	فراوانی				درصد				جمع	درصد
		بقره	آل عمران	نساء	مائده	بقره	آل عمران	نساء	مائده		
۱	مغضوبین	۶۹	۴۷	۴۵	۳۰	۲۴/۱۳	۲۳/۶۲	۲۵/۵۹	۲۵	۱۹۲	۲۴/۵۸
۲	ضالین	۱۲	۴	۳	۵	۴/۲۰	۲/۰۱	۱/۷۰	۴/۱۷	۲۵	۳/۲۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در سوره نساء مغضوبین با ۲۵/۵۹٪ بیشترین و در سوره آل عمران با ۲۳/۶۲٪ کمترین میزان را دارد. ترتیب درصدی گروه‌های منحرف مورد غضب خداوند، با نماد ریاضی به شکل زیر نمایش داده می‌شود:

$$(۲۵/۵۹) \text{ نساء} > (۲۵) \text{ مائده} > (۲۴/۱۳) \text{ بقره} > (۲۳/۶۲) \text{ آل عمران}$$

در این چهار سوره مبارکه مدنی، ۱۹۲ آیه از مجموع ۷۸۱ آیه، به مغضوبین خطاب شده است؛ یعنی، معادل ۲۴/۵۸ درصد آیات به این گروه اختصاص یافته است. گمراهان و یا ضالین در سوره بقره، با فراوانی ۱۲ مورد و میزان ۴/۲۰٪ بیشترین و در سوره نساء با فراوانی ۳ مورد و ۱/۷۰٪، کمترین میزان را به خود اختصاص داده است. در مجموع، در سوره‌های بررسی شده، ۲۱۷ آیه معادل ۲۷/۷۸٪ آیات به منحرفان می‌پردازد. با استناد به سوره‌های مطالعه شده، نکته قابل توجه این است که بیشترین خطاب خداوند متعال در میان منحرفان، به غضب‌شدگان است (۲۴/۵۸٪). غضب‌شدگان کسانی هستند که آگاهانه و از روی عمد، برخلاف معیارهای قرآنی رفتار می‌کنند، اما گمراهان یا بر اثر جهل و کم‌خردی و یا به دلیل اشتباه و خطا، راهی می‌روند و عملی انجام می‌دهند که خلاف معیارهای قرآنی است و اگر به آگاهی برسند و توبه کنند، با استناد به آیه‌های قرآن^{۱۱}، خداوند گناهی را که بر اثر غفلت و فراموشی و ناآگاهی انجام گرفته، می‌بخشد و اگر گمراهان تلاش کنند تا از راهی که برگزیده‌اند برگردند، آنها را به عنوان توبه‌کنندگان می‌پذیرد.

۵. نتیجه‌گیری

جامعه‌شناسان علل انحرافات را اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و یا تلفیقی از این عوامل برمی‌شمارند و انواع فقرهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را بستر مناسب رشد گروه‌های منحرف و ناهمنوا با هنجارهای اجتماعی می‌دانند. در حالی که قرآن کریم به انحرافات، ریشه‌ای و اعتقادی می‌نگرد و باورها و اعتقادات غیرتوحیدی و گزینش راه‌های غیرالهی را عامل نابسامانی‌ها و انحرافات برمی‌شمارد. از آنجایی که این معیارها ریشه در وحی دارند، برای همه زمان‌ها و همه جوامع کاربرد دارند.

خداوند راه هدایت را به انسان نشان می‌دهد و انسان با گزینش و اختیار خود می‌تواند شکرگزار و یا ناسپاس نعمت‌های الهی^{۱۱} باشد. گزینش مبتنی بر اراده انسان است و قرآن برای اختیار انسان ارزش خاصی قائل است (مطهری، ۱۳۸۸ الف؛ ۱۳۸۸ ب). اما، هر نوع گزینشی برای جامعه او دارای پیامد و عواقبی است که گریبان فرد را نیز می‌گیرد.

شیوع ویژگی‌های منحرفان در جامعه به استناد هریک از ۴ سوره توصیف شده، به شرح زیر است:

در سوره بقره، به رواج عدم هدایت، ضرر در تجارت، ماندن در تاریکی، کر و گنگ و کور به حقایق شدن (بی‌بصیرتی)، فساد در زمین، حق‌ناشناسی و پیروی از شیطان، حریص در مال‌اندوزی، تمسخر دین و مؤمنان، قتل و کشتار انبیا و مؤمنان، ایجاد ناامنی، بی‌نظمی و نابسامانی اشاره شده است.

در سوره آل عمران، به رواج آیین و اعتقاداتی غیر از اسلام در جامعه، کشتن انبیا و مؤمنان و ایجاد ناامنی در جامعه، دنیاپرستی و مال‌اندوزی، شیوع نیرنگ و فریب و خدعه در جامعه، فساد در زمین، انکار ولایت و پیشوایی خداوند و جانشینان او بر زمین، یاری طلبیدن از کافران و از شیطان اشاره شده است.

در سوره نساء، بر تزلزل در اعتقادات دینی آحاد جامعه، ناامنی، رواج رفتارهای نامناسب و مغفور مانند رباخواری، حرام‌خواری و ظلم و تعدی به دیگران، قدرت‌طلبی، نفاق و دورنگی و رواج بی‌شرمی و بی‌حیایی در جامعه تأکید شده است.

در سوره مائده، بر رشد بی‌تقوایی و بی‌ایمانی، تزلزل در انجام فرایض دینی، ازدیاد فقر و پیمان‌شکنی، تکذیب امامت، تفرقه و نفاق، جنگ، برادرکشی، شیطان‌پرستی در جامعه تأکید شده است.

از مهم‌ترین پیامدهای منفی مشترک در ۴ سوره بعد از حمد، بی‌ایمانی، افزایش فساد و تبه‌کاری، قتل و خونریزی به ناحق، خشونت و ناامنی، بی‌نظمی و شیطان‌پرستی در جامعه است. بر اساس نظریه پیامدهای مدرنیته گیدنز (۱۹۹۰؛ ۱۹۹۷) و جامعه خطر اولریش بک (۱۹۹۲) و نظم نوین جهانی والرشتاین (۱۹۷۴ و ۱۹۷۹)، این ویژگی‌ها تبیین‌کننده جامعه مدرن و صنعتی امروز نیز هستند. به نظر می‌رسد از دلایل عمده ازدیاد این نابسامانی‌ها، فاصله گرفتن انسان امروز از منبع وحی و جدایی دین از زندگی اجتماعی باشد که توان کنترل آن را نیز از کف ربوده و روزبه‌روز بر خشونت‌ها و تبه‌کاری‌ها و مفساد اجتماعی و بین‌المللی افزوده می‌شود. انسان مفسد امروز نیز راه کفر را گزینش کرده و دین را به نهانخانه تاریخ فرستاده و می‌انگارد خود می‌تواند راه زندگی را بیابد و نیازی به راهنمایی الهی ندارد، زیرا این اندیشه را سنتی و قدیمی می‌پندارد. به لحاظ این اندیشه، در گرداب تلاطم‌ها و ناآرامی‌های ناشی از صنعت و فضای مجازی سایبرنیکی و الکترونیکی جامعه اطلاعاتی (محسنی، ۱۳۸۰) گرفتار آمده و هر روز خطر و بحران، او و زندگی اجتماعی و سیاسی‌اش را تهدید می‌کند.

نکته قابل توجه، نفاق است که گروه‌های منحرف به نوعی در خود دارند. گروه‌هایی

مانند مفسدان، احمقان، فاسقان، زیانکاران، خیانت‌پیشگان و ... دارای رفتارهای نفاق‌گونه‌ای هستند که امنیت و آرامش جامعه را مختل می‌سازند. منحرفان یادشده گروهی هستند که خدعه می‌کنند و همه حقایق را به سخریه گرفته و کتمان می‌نمایند؛ وجدان جمعی را مکدر می‌سازند، اما بیانات زیبا و حق‌به‌جانبی دارند که گاهی موجب فریب اهل ایمان شده و از این طریق خشم خدا را نیز برمی‌انگیزند. اینان منحرفان واقعی هستند که خود به شاخه‌های دیگری نیز تقسیم می‌شوند.

دقت موشکافانه در آیات قرآن نه تنها شناخت علل ریشه‌ای انحرافات، بلکه منحرفان و راه‌های مقابله با آن را برای اهل خرد و تفکر باز می‌نماید. تلاش برای داخل کردن دین در همه ابعاد زندگی فردی و اجتماعی جوامع از طریق مجامع ملی و بین‌المللی و با استفاده از عامل‌های جامع‌پذیری مانند خانواده‌ها، مراکز آموزشی از مدارس تا دانشگاه‌ها، رسانه‌ها و سازمان‌های تبلیغاتی، سیاستمداران و مسئولان در سطح ملی و بین‌المللی می‌تواند دین را به عنوان مهم‌ترین نیاز انسان امروز معرفی کند تا با ایجاد و تقویت ایمان و ایثار و فداکاری نسبت به یکدیگر و حس دگرخواهی، امنیت و اعتماد و سعادت همگانی را تضمین نماید. استفاده از این راهنمایی‌های قرآنی، در گزینش افراد سالم و هدایت‌یافته برای مناصب حساس در سطوح سه‌گانه کلان، متوسط و خرد، در عصر حاضر نیز با رعایت اخلاق حرفه‌ای (قراملکی، ۱۳۸۳) مبتنی بر تقوا، می‌تواند از بسیاری از نابهنجاری‌ها و رفتارهای ضداجتماعی پیشگیری نماید.

پی‌نوشت

۱. با منع شدن حضرت آدم از خوردن میوه درخت ممنوعه.
۲. تخریب‌کننده اموال عمومی.
۳. منظور بُعد مادی و ارضای نیازهای این دنیایی انسان است. این اصطلاح از مارکوزه در مکتب فرانکفورت است.
۴. به استناد آیه ۱۷ سوره حج و ۶۲ بقره، زردشتی‌ها و صابان نیز اهل کتاب هستند.
۵. صراط الذین انعمت علیهم غیر المغضوب علیهم ولا الضالین.
۶. تفسیر جامع ترسایان را گمراهان و جهودان را غضب‌شدگان معرفی کرده است. برای اطلاع بیشتر به این تفسیر رجوع شود.
۷. ابلیس جن بود و فرشته نبود (مکارم شیرازی، ۱۳۶۶: ۱/۱۲۶).

۳۶ شناخت علل انحراف و گروه‌های منحرف؛ در پنج سوره نخست قرآن کریم

۸. در تفسیر نمونه، غضب‌شدگان را یهود و گمراهان را نصاری معرفی می‌نماید (مکارم شیرازی، ۱۳۶۶: ۳۲).
۹. برداشت کلی و خلاصه‌شده از شیوع رواج این گروه‌ها و علل فردی و اجتماعی انحراف آنها در جامعه می‌باشد.
۱۰. ... ان الله یغفر الذنوب جمیعاً، انه هو الغفور الرحیم: خداوند همه گناهان را می‌آمرزد، همانا اوست که بسیار آمرزنده است (زمر: ۵۳).
۱۱. انا هدینه السبیل اما شاکرا و اما کفورا (انسان: ۳).

منابع

- قرآن کریم (۱۳۸۴). ترجمه الهی قمشه‌ای، چ اول، تهران: دارالقرآن نیروی زمینی سپاه. احمدی، حبیب (۱۳۸۴). *جامعه‌شناسی انحرافات*، تهران: سمت.
- احمدی، حمید (۱۳۸۳). قومیت و قوم‌گرایی در ایران - افسانه و واقعیت، چ ۴، تهران: نی. آرون، ریمون (۱۳۷۰). *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، چ ۲، تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- پوپر، کارل (۱۳۸۳). *زندگی سراسر حل مسئله است*، ترجمه شهریار خواجهیان، تهران: نشر مرکز.
- تنهایی، حسین ابوالحسن (۱۳۷۹). *درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی*، چ ۴، مشهد: مرندیز.
- توسلی، غلام‌عباس (۱۳۷۰). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، چ ۲، تهران: سمت.
- دورکیم، امیل (۱۳۳۸). *قواعد روش جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: دانشگاه تهران.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۷). *تضاد و توسعه*، چ ۳، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). *آناتومی جامعه*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ریترز، جورج (۱۳۷۴). *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۱). *جامعه‌شناسی ارتباطات*، چ ۳، تهران: اطلاعات.
- سیف‌الهی، سیف‌الله (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران*، تهران: جامعه‌پژوهان سینا.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی شهری*، تهران: سمت.
- شیخاوندی، داور (۱۳۸۴). *جامعه‌شناسی انحرافات و مسائل اجتماعی ایران*، تهران: قطره.
- صدیق سروستانی، رحمت‌الله (۱۳۸۶). *آسیب‌شناسی اجتماعی - جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی*، تهران: سمت.
- عبدی، عباس (۱۳۶۷). *مسائل اجتماعی قتل در ایران*، تهران: جهاد دانشگاهی.
- فرجاد، محمدحسین (۱۳۶۹). *روان‌شناسی و جامعه‌شناسی جنایی*، تهران: همراه.
- قراملکی، فرامرز (۱۳۸۳). *اخلاق حرفه‌ای*، چ ۲، تهران: مجنون.

- کمالی، علی (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر نابرابری‌های اجتماعی*، ج ۲، تهران: سمت.
- کسل، فیلیپ (۱۳۸۳). *چکیده آثار گیدنز*، ترجمه حسن چاووشیان، تهران: ققنوس.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰)، *پیام‌های مدرنیت*، ترجمه محسن ثلاثی، ج ۲، تهران: مرکز.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، ج ۷، تهران: نی.
- گیدنز، آنتونی؛ و کارن بردسال (۱۳۸۸). *جامعه‌شناسی - با تجدیدنظر کامل و روزآمد شده*، ترجمه حسن چاووشیان، ج ۳، تهران: نی.
- محسنی تبریزی، علی‌رضا (۱۳۸۳). *وندالیسم*، تهران: آن.
- محسنی، منوچهر (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی*، تهران: دیدار.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۸ الف). *تاریخ و جامعه - مجموع آثار شهید مطهری*، تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۸ ب). *تکامل اجتماعی انسان در تاریخ - نبرد حق و باطل*، مجموع آثار شهید مطهری، تهران: صدرا.
- مظلوم خراسانی، محمود (۱۳۸۱). *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۶). *تفسیر نمونه*، ج ۱ و ۷، دارالکتاب الاسلامیه.

- Akers, Ronald L. (1968). "Problems in the Sociology of Deviance: Social Definition and Behavior", *Social Forces*.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage.
- Becker, Howard S. (1973). *Outsider: Studies in the Sociology of Deviance*, New York: Free Press.
- Cardoso, F.H. (1972) "Development and Underdevelopment in Latin America", *New Left Review*, No. 74.
- Clinard, Marshall B.; and Robert F. Meier (1995). *Sociology of Deviance*, 9th ed, Philadelphia: Harcourt Brace College Publishers.
- Douglas, Jack D.; and Frances C. Waksler (1982). *The Sociology of Deviance*, Boston: Little, Brown.
- Downes, David; and Paul Rock (1998). *Understanding Deviance*, Oxford: Oxford University Press.
- Furtado, C. (1984). *The Economic Growth of Brazil: A Survey from Colonial to Modern Times*, West Port, Ont: Greenwood Press.
- Geertz, Clifford (1963). *Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States*, in Clifford Geertz (Ed), *Old Societies and New States*, New York: Free Press.
- Giddens, Anthony; and Birdsall, Karen (2009). *Sociology*, Translation: Hassan Chawooshian, 4th Ed., Tehran: Ney.
- Giddens, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Presses Stanford: Stanford University.
- Giddens, Anthony (1997). *The Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.

- Merton, Robert K.; and Robert Nisbet (1976). *Contemporary Social Problems*, H.B.J. Inc, New York.
- Munck, R. (1986). *Politics and Dependency in the Third World: The Case of Latin America*, London: Zed Book.
- Sutherland, Edwin H. (1983). *White-Color Crime: The Uncut Version*, New Haven: Yale University Press.
- Sutherland, Edwin H.; and Donald R. Cressey (1966). *Principles of Criminology*, 7th ed, Philadelphia: Lippincott.
- Wallerstein, Immanue (1974). *The Modern World System*, New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1979). *The Capitalist World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.

